

Исмат амаки жуда ҳам бошқача инсон эди.
Менга маъноли-маъноли қараб кўйди:
– Ҳаммасига қарамай яшаш бир неъматдир.
Сабр қил ва бу неъматларнинг қадрига ет.

Кейин яна давом этди:
– Ҳақиқатдан! Сени яшашдан мақсадинг нима?
Тушунолмадим.

– Нима демокчисиз Исмат амаки?
– Айтмоқчиманки, яшаш инсонга фойдали
бўлиши керак. Менинг фойданг нима?
– Тушундим. Бу гапдан нимани англашим керак
эди?

– Яъни, менга ўл демокчимисиз?
– Йўқ. Яшашингдан нима фойда, демокдаман.
– Билмайман. Ўлмаслик учун яшашга ҳаракат
қилияпман.

– Яхши, сен ўлганингдан кейин яшаган
ҳаётингни сенга бирор фойдаси тегадими?

– Исмат амаки топишмоқ қилиб гапиряпсиз,
сизни тушуна олмаяпман?

– Айтмоқчиманки, сен нега Аллоҳга
юзланмаяпсан? Аллоҳдан узоқлашишнинг бадалини
ҳаммамиз биргаликда ўтадик. Сен бошқа бадалларни
ҳам ўтаб кўрмоқчимисан?

– Мен ҳар доим «Аллоҳ» дейман. Қалбим
тинмай ҳар нафасда «Аллоҳ» дейди.

– Яхши, ўша қалбинг сенга «Намозни бошла, кунда беш вақт бошингни саждага қўйиб Аллоҳ де» демаяптими?

Ҳайрон бўлиб қолдим.

– Гапларингиз тўғри Исмаат амаки. Туғрул амаки ўлган куни мен ҳам шу нарсаларни ўйладим.

Нега намозни бошлай олмаётганимни ўзим ҳам билмайман. Аслида Аллоҳни жуда яхши кўраман. Балки, кунда қалбимда юз минг марта Аллоҳ деяётгандирман.

Кулди.

– Гўзал нарса. Лекин, юз минг марта «Аллоҳ» дейиш ўрнига, кунда беш вақт намозингни ўқиб, юз марта Аллоҳ деганингда фойдалироқ бўларди. Менга қара Каан, бир одам ҳар куни минг марта Аллоҳни эслайдию, кундалик беш вақт намозини ўқимайдими? Бу қанақаси? Аллоҳни севган киши унга сажда қилмай туриб қанақасига унинг қули бўлиши мумкин?

Унинг гаплари менга қаттиқ таъсир қилди. Жуда ҳам чиройли гап айтганди: «Аллоҳни севган киши унга сажда қилмай туриб қанақасига унинг қули бўлиши мумкин?» Ҳа, тафаккур қилишни бошладим. Мен ҳақиқий кул эмас, сохта қулман.

Ўша куниёқ намозни бошладим. Намоздан кейин тўйиб-тўйиб дуо қилдим:

– Эй Роббим! Кечикиб бўлса ҳам ҳузурингга келдим. Тортган азобларимни, қилган

туноҳларимнинг бадали сифатида қабул қил. Мени ҳам ўз лутфу карамингга ол!

Ичимда таърифлашга тил ожиз бўлган севинч пайдо бўлди. Лекин, хаёлимга Тургут келиши билан ўша севинч йўқ бўлиб кетарди. Ох, Тургут...! Нега бизни адои тамом қилдинг?

***

Бир куни ўйлаб ўтириб хаёлимга келиб қолди. Бизнинг шу аҳволимиз ҳақида биронта филм олинганмикан? Шунақа кўрқинчли туш кўрган одам бормикан? Йўйўқ! Ҳатто тушга ҳам бунақа қийноқли сахналар кирмайди.

***

Кечга яқин тош конидан қайтаётгандик. Қамокхонанинг махсус машинаси олдимиздан чиқиб қолди. Уни ўтказиб юбориш учун четга чиқдик.

Машина менинг рўпарамга келганида ичига қарадим. Тургут қайрилган ҳолда менга қараб турарди, мен ҳам унга қараб турардим.

Яна кўзларимдан ёш тўкила бошлади.

Ҳам унга қарар, ҳам ўзимга ўзим гапирардим:

– Нега бундай қараясан Тургут? Менга қараганингда азобланияпсанми ёки роҳатланияпсанми?

Э. Шайхонкулов

Қанийди, шуни била олганимда эди! Қара, Тургут!
Сен қарамасанг, ким қарайди менга?

Қалбим туб-тубидан ловуллаб ёнарди. Уни хар
кўрганимда мана шундай титрайдиган, қалбим
оғрийдиган бўлса, Аҳмаднинг қийноқларини қидириб
коламан.

Чидолмаяпман, Аллоҳим, мени Тургут йўқ
бирор жойга юбор!

Тургутнинг кўзларидаги нарса мени ёқиб адои
тамом қилмоқда. Ажабо, менинг кўзларимдаги нарса
унга қандай таъсир қилаётган экан? Мен
азоблангандек, у ҳам азоб чекаптими?

Мен нималар деяпман ўзимга ўзим. Отасини
ўлдирган одамда бунақа юрак нима қилсин.

Бир неча кун ўтганидан кейин бўлинмада
хуфтон намозини ўқиятган эдим. Махбуслар тўсатдан
типирчилаб қолганини сездим. Кимдир гапирди:

– Мудир келди. Тезроқ сафга турунглар.

Намозимни бузмасдан давом этавердим. Унинг
олдимгача келганини сездим. Шерикларимга айтди:

– Демак, орангизда намоз ўқийдиганлар бор.
Яхши, ҳеч кимнинг намоз ўқишига аралашмаймиз.
Давом этаверинглар...

Кейин чиқиб кетди.

Овоз оҳангини таҳлил қилдим, лекин овози
хоинона эди. Пушаймон бўлган одамнинг овозидаги
каби қулоқни сокинлаштирадиган оҳанг, назокат ва
майинлик йўқ эди.

Кунлар шу зайлда ўтиб борарди. Ҳар куни уни кўриш мени адои тамом қилаётганди. Чидаб бўлмас бир кийноқ мени қамраб оларди...

Аллоҳим, бу Аҳмаднинг қийноғидан ошиб тушди. Мени бу ерлардан олиб кет. Тургутни ҳақиқий фашизм бўлган коммунист режимнинг соқчиси сифатида қаршимда туришига тоқатим етмасди! Тургутни кўришга кўзим йўқ!

Қамоқхона раҳбариятига бир мактуб ёзмоқчи бўлдим. Соқчидан қоғоз ва қалам сўрагандим, олиб келиб берди. Қоғоз билан қаламни ёзаман деб кўлимга олдим.

– Эй Аллоҳим! Ёзишни унутиб қўйибманку! Миям тўхтаб қолди.

Такрор уруниб кўрдим. Йўқ, биронта харф ёдимда қолмабди. Йигирма йилдан бери биронта харф кўрмаган, биронта калима ёзмагандим.

Бир чеккада ўйланиб ўтирдим. Ўқиш ва ёзишни унутганимни билгач, ўзимни умуман бошқача инсон деб тасаввур қилдим. Йиғлашдан ўзимни зўрға тийиб турардим. Гўё бошқа туғишганимни йўқотиб қўйгандек эдим.

Бир неча кун ўтганидан кейин тош конига кетарканмиз йўлда Севимгулдан ҳикоясини қолган жойидан айтиб беришини илтимос қилдим...

– Кейин нима бўлганди Севимгул? Сени бир машинага солишганди? Хўш, кейин нима бўлди?

У айтиб беришни бошлади:

– Кизингиз бизга жосусларнинг кимлигини айтмаяпти. Айтса, дархол кўйиб юборамиз. Сиз билмайсиз, лекин кизингиз ватан хоинидир!

Оҳ бечорагина онажоним! Бу гапларга юрагингиз қандай бардош берди?

Мени ҳар хил қийноқларга солишди. Эрталаб соат тўққиздан олтигача Маонинг расми олдида оёқда тик туриб:

– Маонинг маънавий борлигига ҳурмат бажо келтирасан, дейишди.

Агар бошқарув мусулмонларнинг кўлида бўлганида эди «Бизнинг илоҳимизга ҳурмат бажо келтирасан», дейишмасди. Чунки, исломда мажбурлаб мусулмон қилиш йўқ. Фақатгина бутпарастлар кўлларига ҳукмронлик тегиб қолса, ўз илоҳларига қандай бўлмасин ҳурмат бажо келтиришга мажбурлашади.

Кейин судга чиқаришди. Эй Аллоҳим, бу қандай имтиҳон...!

1962-йилда Гулчи ва Чевчек шахридан саксон минг киши советларга қочиб кетган. Уларнинг ҳаммасини мен қочириб юборгандим.

Бу нарсалар мени ҳайрон қолдирди. Жуда ёш эдим. Золимларни умуман танимасдим. Қандай ҳайрон қолганимни тушунтириб беролмайман.

Булар асло ўйлашмасмикин-а? Бу ёш қиз бўлса, саксон мингта инсонни қандай қилиб қочириб юбора олади, деб. «Бизнинг зулмимиз уларни қочириб

юборди», дейишмасди. Ва бир канча мусулмонлар бир золимнинг кўлидан иккинчи золимнинг кўлига тушишганди.

Ҳаётим бўйи мен унута олмайдиган нарса бўлди. Имконим бўлса бутун оламга ҳатто марсга ҳам ўша кунимни айтиб берардим. У мен учун энг катта яра эди. «Саксон минг инсонни қочириб юборди», деб берган кийноқлари бунинг олдида ҳеч нарса эмас. Чунки, бу ярани мусулмонлар қилганди.

Мусулмонлар мушрикларни ҳам, бераҳм динсизларни ҳам умуман танишмас экан. Буни ўша куни тушуниб етдим.

Севимгулнинг овози йиғлаётганди:

– Сиз билмайсиз Каан ака, у азоб, у изтироб умуман бошқача. Кейин мени Ўримчидан 60 км. узоқликдаги Генгу қишлоғига сургун қилишди. Бу ер жуда катта қишлоқ эди. Хитойликлар билан бирга козоқлар ва уйғурлар ҳам яшашарди.

Аллоҳнинг ўлчови бўлмаса, одам беласи қайси ирқдан бўлса ҳам, ўзининг дин қардошига душман бўларкан. Душманларнинг ўйинига жуда тез мослашиб кетишарди. Мен бунинг мисолини Генгуда кўрдим, кечирдим.

Уч минг кишилик хизматкорларни йиғишди. Бизни уларнинг ичига ташлашди. Биз саккизта маҳбус эдик. Мендан ташқари яна битта аёл бор эди. Мен энг орқада эдим.

Бизни «Булар хоинлар», деб таништиришди.

Кулоғимга ғалати овозлар эшитила бошлади.
Нима бўлаётганини тушуна олмаётганим.
Олдимдаги маҳбусларни уришаётган экан. Маҳбус
аёлнинг бошига эски чойнаккани эслатиб юборадиган
бир нарса ўрнатиб қўйишганди. Ўша чойнакка ўхшаш
нарсани аёлнинг бошига бостириб
урушаётганди. Идиш аёлнинг бошига қўйиб
қолганди. Бошқа маҳбуслар ҳам қонлар ичида ерда
ётишарди. Мусулмонлар эса «Ҳа сен ватан хоинлари»
дейишиб, тепкилашарди.

Тўхтанглар! Улар сизларнинг
қардошларингиз! Тубан динсизлар сизларга ёлғон
гапиришяпти! Ўтинаман, алданманглар!

Лекин, алданишганди.

Менга қарата «Бу қиз саксон минг хоинни
советларга қочириб юборди. Бу бир инқилобчи,
уринглар бу хоинни...!», дейишганди.

Ораларидан ўтаётганимда овозларининг борича
«Хоин, ифлос...» деб бақришар, юзимга тупуришар
ва аямай дўппослашарди. Бу нарсани умрбод
унутмайман.

Бир мусулмон инсон ўз дин қардошига динсиз
оғзи билан қандай озор бериши мумкин? Бунини қандай
қилишади?

Баъзилари эса «Сен Туркистонимизни нега
сотдинг?» деб бақришарди.

«Бу зулмнинг асл сабаби коммунизмдир», дерди баъзи маҳбуслар. Менимча бу тўғри эмас. Унинг асл сабаби динимизни билмаганимизда эди.

Севимгул ақлли қиз эди.

Баъзи маҳбуслар ёки маҳбус бўлмаган эркеклар бир аёл ёки қизни кўрган пайтларида хаёлларидаги аёлни эслайдилар. Мен ҳам Севимгулни кўрганимда опам Чечакни эслардим. Опам ҳозир қариб қолган бўлсалар керак, лекин мен унинг ёшлигини эслайман. Аёл асло аёлни эслатмайди. Онани, сингилни, болани, аммани, ҳолани ҳам эслатиб юборади инсонга.

Севимгул ҳар доим менга бир хотирасини айтиб берарди.

Севимгул мени ҳайрон қолдирганди. Ёш қиз бўлишига қарамай шунча қийноқларга бардош бериб чидагани мени лол қолдирганди.

Бир куни яна Жунгурияда кечирган қишни айтиб берди. Мен ҳам қишда кўп нарсаларни кўрдим. Лекин, Севимгулнинг айтганлари бошқа, меники бошқа эди.

Қишнинг совуқ кунларидан бирида ишлашаётган экан. Қалин кийим киймаган ўша заҳотиёқ ўлгани учун унга қалин кийим беришар экан.

Бир одам бор экан маҳбус биродарларидан. Севимгул ўша билан гаплашар экан. Ҳалиги одам жавоб берар экан, бироқ, кўзлари ҳайкалнинг кўзи каби умуман қимирламас экан. Унинг совуқдан

кўзлари қотиб қолган экан! Ҳайратланган кўйи мендан сўрарди:

– Иймонсизлик шунчалар ҳам бўладими, Каан Бей? Отамнинг сўзларини эслаб жавоб берардим:

– Ҳа, бўлиши мумкин. Динсизлик таассуб билан бирлашса, инсон ҳеч нарсадан тап тортмайдиган бўлади.

***

Шу ерда яна бир нарсани тушуниб етдим. Инсон гоҳида бир ҳайвонни ҳам соғинар экан. Биронта мушук ёки итни кўрсам, севиниб кетардим... Итимиз Жанни ва эшагимизни соғиндим. Балки, ишонмасиз, мен ҳайвон тезагининг ҳидини ҳам соғиндим. Шундоққина бурнимнинг учида турарди. Бу қанақа туйғу эканлигини билмайман. Лекин, буларнинг барчаси бошимдан ўтди.

Бу коммунизм деган бало инсонга ҳайвон тезагининг ҳидини ҳам соғинтирар экан.

Айбдорлар бошқача кўз билан қарайди

Севимгулга оила аъзоим сифатида қарай бошладим. Унга зарар етмаслиги учун ўзига билдирмасдан ҳар доим уни қўллаб турардим.

Севимгул сабабли бир нарсани яхши тушуниб етгандим. Демак, аёллар мен билгандан кўра, анча

кучли эканлар. Севимгул чеккан азоблар бироз олдин менга айтилса «Йўғе, аёл киши бундай қийноқларга чидолмайди», дердим.

Аmmo Севимгул шу нарсаларни бошидан ўтказганди.

Унинг қарашлари аниқ ва тиниқ эди. Биронта тараддуд кўринмасди. Иродасига ҳайрон қолгандим. Бу улкан мувозанат мени ҳайратга соларди.

Унинг бошидан яна нималар ўтганди? Буни билишга жуда қизиқаётган эдим. Аслини олганда у ҳали ҳам азоб чекаётган эди. Ҳаммамиз биргаликда оч қолар, гоҳида ҳаммамизни бирлаштириб калтаклашар эди. Уни қамчи зарбаларидан қутқара олмаётгандим. Бу мени ўлдирадди, афсуски, кўлимдан нима ҳам келардики...

Биласизми, инсоннинг кўз ўнгида қутқармоқчи бўлган инсони қийноққа солинаётган бўлса, бу қийноққа солинган одамдан ҳам кўпроқ қарши тарафдаги одамни жонини оғритади.

Опам оғзи ёпиқ ҳолида машинага чиқарилаётганида «мени қутқар» деган қарашлари юрагимга санчилган ўқ каби ҳамиша кўксимда туради.

Севимгул бу бўлинмада ҳамиша қийноққа солинарди. Эркаклар билан бир хонада туришга ҳали ҳам одатлана олмаганди. Ёзнинг иссиқ кунларида ҳам кўчага кетаётган аёл каби кийиниб, жойига ётарди. Биз эса, хатто ички кийим ҳам киймасдик.

Бечора Севимгул ва коммунизмнинг чангалига тушган бечора аёллар! Бу ваҳший зехният қаршисида тирманишар, коммунизм учун қилган ишларидан ҳайрон қолишарди. Пушаймон бўлишарди бироқ фойдаси йўқ эди.

Севимгул буни тез-тез тилга олиб турарди:

– Ақлимга сиғмаяпти Каан Бей? Мен қайси ақл билан коммунизмни фашизмдан устун қўйгандим. Шу алданишим жаҳлимни чиқарар, инсонийлик ғуруримни парчаларди.

Севимгулни яхши кўришимнинг сабабларидан яна бири ифбатли ва умидли эканлиги эди. «Албата, бир куни бу жойдан чиқиб кетамиз Каанбей. Шунча қийноқларга бардош ато этган Аллоҳ, бир кун келиб бизни бу ердан ҳам кутқаради. Йиғламайман. Бу ориятимга тўғри келмайди», дерди.

Офарин сенга Севимгул. Қанийди ҳамма муслима аёллар сенга ўхшаган бўлсалар!

– Яна қанақа қийноқларни кўрдинг Севимгул?

– Сўраманг Каанбей. Тахмин ҳам қилолмайсиз.

Хаёлимга биринчи бўлиб номусга тегиш келди. Ишора қилиб сўрадим. Қип-қизариб кетди:

– Йўқ, Каанбей. Дунё шундоқ ҳам золимлар кўлига тушган аёлларнинг номусига тегилишини билади. Мени номусимга тегишмади. Мени бошимдан бошқача нарса ўтди. Эшитган одам «аёл кишига бундай қилинмайди» дейиладиган нарса эди. Ўша куни биринчи марта яшашдан умидимни уздим.

«Яна бир марта бу ҳаётга келишим мумкин эмас», деган эдим.

Айтиб берарди, лекин яна соқчи келиб қолди. Кўзларимга қараб «Бошқа сафар Каанбей», деди.

Бизни вақтимиз кўп эди. Маҳбуслар айтиб беришарди:

Намоз ўқигани учун куёш тагида оёқларидан дарахтга осиб қўйилиб, ярим кечагача қолиб кетган мусулмонлар бор экан. Бундан олдинги ўлим водийси бор қамокхонада бунақа муаммолар йўқ эди. Бунинг сабабини энди тушуниб етябман. Баъзи мусулмонлар бўлинмадан ўзидан-ўзи йўқ бўлиб қоларди. Кетганлар қайтиб келмасди. Биз эса «Қийноқда ўлган бўлса керак», деб ўйлардик. Демак, намоз ўқиганлари учун олиб боришар, ўлим водийсидаги хатто жаҳаннамда ҳам бўлмаган ўлим сандиқларига тиқиб қўйишарди!

Туғрул амаки биров кўриб қолмаслиги учун ўтириб намоз ўқиши, соқчи келиб қолса «бироз машқ қиляпман» дейиши бекорга эмас экан.

Во ажаб! Ўзимдан ажабланиб кетябман.

Ўша пайтлари намоз ҳақида ўйлаб кўрмаган эканман. Минг афсус...! Демак, Хитой исканжаси мени бутунлай уйғота олмаган экан.

Йигирма йилдан кейин ҳаётим ўзгара бошлади.

Қийноқ кундалик ҳаётимизга айланиб кетганди.

Шундай бўлса ҳам мен учун асл қийноқ Тургут эди.

Эй Худойим! Уни ҳар кўрганимда ўлгандан баттар бўлардим. Мен бу изтироб ичида қандай яшайман!

Унинг қарашлари хатто тушларимга ҳам кириб чиқар, қарашлари хаёлимда жонланаверарди. Ҳар куни кечкурун қайта-қайта тушимда кўрардим. албатта уни

Кундузи кўзим билан кўрардим, кечалари эса тушимда кўрардим.

Бечора отажоним-а...! Ўғилларингизни аҳволини бир кўрганингизда эди, ўлиш учун ёлворган бўлардингиз.

Бир хаёлим Тургутда, яна бир хаёлим Севимгулда эди. Унинг иродаси мени лол қолдирарди.

Исмат амаки мени ҳар кўрганида ислом динининг асл асослари ҳақида гапирар, кулликнинг маъносини тушунтирар, динимиздан бирор нарса ўргатмай туриб мени кўйиб юбормасди.

Бир куни ўзининг ички оламини айтиб берди:

— Каан биласанми, авваллари динсизлар инсонийлик ва ҳуррият ҳақида гапиришса, севинардим. Улар ҳам мени яхши кўришади, деб ўйлардим. Лекин, мусулмон инсон бошқани сирдош тутмаслиги керак экан. Ғайридинлар ҳар қанча жимжимадор гапларин айтмасин, барибир улар бизга ёмонликни хоҳлашар экан. Уларнинг қалбида яширган нарсалари шундоқ билиниб тураркан. Тафаккур қилган инсон албатта, буни англаб етади.

Чунки, Яратган уларнинг белгиларини бизга билдириб қўйган.

Эътибор бердингми, Каан? Бу ердаги маълумотга кўра, қуйидаги нарса баён қилинмоқда: Демак, улар бизга қарши ичларида биз билмайдиган даражада катта нафрат сақлайдилар. Белигаларнинг маъноси нима эканлигини биласанми? «Қайси мавзуда баҳс кетаётган бўлса, бу ўша ҳақида далил», деганидир.

Китобни ўқишда давом этамиз ва бу илоҳий далилнинг асл моҳиятини тушунишга ҳаракат қиламиз. Китобда айтилишича, иймон келтирганлар ғайридинларни ёқтирса ҳам, улар мусулмонларни ёқтирмас экан. Сабаби, мусулмонлар китобнинг барчаси иймон келтирган бўлар экан.

Шу сўзларга қара, Каан! Улар бизни ёқтиришмас экан. Бунинг сабаби нима эмиш? Биз Қуръоннинг барчасига иймон келтирганимиз эмиш. Ҳақиқий, мўмин бўлмаганлар ярим юмалоқ қилиб иймон келтирганларни, Қуръоннинг барчасига эмас, бир қисмигагина иймон келтирганларни ёқтиришади. Уларни «соф иймон келтирганлар», дейишади. Қуръоннинг барчасига иймон келтирганларни эса «террорист» деб эълон қилишади.

Бу ояти карималар менга бошқача таъсир қилди. Исмаат амаки сўзлашда давом этарди:

Айтганларимни энг бошидан ўрганиб чиқамиз. Яъни, мусулмонлар уларни ётирсада, улар

мусулмонларни ёқтиришмас экан. Улар мусулмонларни кўрганларида, иймон келтирдик, дейишади, ўзлари ёлғиз қолишганида эса, бармоқларини тишлаб қолишади.

Бу ердаги «бармоқ тишларлар»дан мақсад албатта, бармоқларини тишларлар, деган маънода эмас. Бу ерда уларнинг адоватлари қанчалик катта эканини билдириш учун мажоз ишлатилган. Бу шундай мажозки, ҳақиқатни ҳам ўзида баён қилади. Ҳақиқатдан ҳам «адоватлари сабабли аччиқланган кишилар орасида бармоқларини тишлайдиганлари ҳам бор», деганидир.

Бу сўзлар бизга жуда ҳам ажиб нарсаларни баён қилиб бермоқда, шундай эмасми?

Юқорида, улар сизларни қийин аҳволда қолишингини хоҳлайди, деган гап ўтди. Ҳақиқатдан ҳам мен буни ҳар доим ҳис қилардим. Динсизлар исломнинг ичида бирон бир хато қилган одамни топишса ёки бирортасини сохтакорлигини билиб қолишадиган бўлса, айбини ошкор қилиш учун бор кучларини сарф қиладилар. Лекин, мусулмонлар қилган яхши ва фойдали ишлар ҳақида бир оғиз ҳам гапирмайдилар. Ҳар доим бизнинг зараримизга ишлайдилар.

Ўзи аслида, мусулмонларга яхшилик етса, уларга ёмон бўлади. Мусулмонларга ёмонлик етса, уларга байрам бўлади. Мусулмон инсон сабрли ва

такводор бўлса, уларнинг макру ҳийлалари ҳеч нарсага ярамай қолади.

Қулоқ сол Каан, Аллоҳ таоло мусулмонларнинг ўлчовини билдириб қўймоқда. Шу билан бирга «Душманга бўлган адоватингиз, уларга адолатсизлик қилишингизга сабаб бўлмасин», дейилган. Бу жуда ҳам гўзал мезон, тўғрими?

Албатта, тўғри. Аллоҳнинг сўзидан кучлироқ далил бўлиши мумкинми?

Ўзим эшитган, маъносини тушунган ҳар бир сўз қалбимга ором берар эди. Бу туйғуларимни ифода қилиш учун:

– Кам бўлманг, Исмат амаки. Бу сўзларни эшитганим сари қалбим ором олмоқда!

Кулиб жавоб берди:

– Сен ҳозир оятларни «ўргандим» деяпсанми? Йўқ, ўрганмадинг, фақатгина эшитдинг. Мазмунини эшитдинг. Ўрганган бўлсанг, биронта оятни менга тиловат қилиб берчи!

Тиловат қилиб бера олмадим.

– Болам, оддийгина қўшиқни ҳам бир эшитишда ўрганиб бўлмайди. Бироз ҳаракат қилиш лозим. Сенингча оятлар вақт сарф қилишга арзийдиган энг гўзал нарса эмасми?

Исмат амаки бир соатча тафсир дарси берганидан кейин мавзунини ўзгартирди. Сухбатдоши зерикиб қолмаслиги учун ҳар доим шундай қилар, битта мавзунини такрорлайвермасди.

Исмат амаки бу камокхонада тажрибаси кўшимиз эди. Тургутнинг кимлигини билдирмасдан сўрадим:

– Исмат амаки бу камокхона мудирини қачондан бери танийсиз?

– Беш йил бўлди.

– Сизнингча у қанақа одам?

– Қанақа одамлигини аниқ билмайман. Лекин, зўр кофирлиги аниқ.

– Нега?

– Нега бўларди, улар мана шундай зўр кофир бўлмаса, камокхонага мудир қилишармиди?

Золим тузумда эгаллаган мақомингни менга айтиб бергин, мен сенга кимлигингни айтиб бераман!

Исмат амаки ҳақ эди.

Бир марта қаердан хаёлимга келиб қолганини ўзим ҳам билмайман Исмат амакининг кўзларига қараб

– Исмат амаки неча ёшдасиз?

– Қирқ ёшдаман, деди.

Вой Худойим! Мендан ёш экан. Мен ўзимни ҳали ҳам йигирма беш ёшли йигит деб ўйлаётган бўлсам керак. Лекин, Исмат ҳам анча чўкиб кетганди. Тасаввур қилиб бўлмайдиган даражада... Сабабини сўрадим. Эшитмасликка олди. Қистайвердим:

– Биз ҳамма нарсамизни айтиб беряпмиз. Ёки гапирини жоиз эмасми?

Маҳзун бўлган ҳолида юзимга қаради:

– Баъзи ҳақиқатлар борки, инсон уни айтишни хоҳламайди. Зеро, мусулмонларга барча жоиз ишларни қилишлари фарз қилинмаган. Жоизларнинг фарзлари, вожиблари, суннатлари, мубоҳлари, мустаҳаблари бор.

Ортиқ қистамадим.

Бир неча соат ўтганидан кейин уни орқа тарафдаги ётоқларнинг бирида кўзлари ишган ҳолида кўриб қолдим.

– Сизга нима бўлди Исмат амаки, йўғе Исмат! Одатланиш жуда ҳам ёмон нарса экан. Шунча пайтдан бери амаки деб хитоб қилинаётган инсонни энди ўз исми билан чақириш қийин бўлар экан. Нега йиғлаяпсан?

Юзимга қараб:

– Сифат мавсуфига тобеъдир. Мавсуфи айтилмаган жойда сифат айтилмайди, деди.

Кейинчалик билдим. Унинг кўз ўнгида оиласидаги барча аёлларнинг номусига тегишиб, ўлдиришган экан!

Эҳ, коммунизм! Сен халқчил эдинг-а, шундайми? Динсизлик – замонавийлик, диндорлик – колоқлик, шунақами?

Тош конидан қайтаётганда яна беш-олти киши ўлди. Тезда ҳаммасини ўша жойга кўмдик. Биронтаси ҳақида расмийлаштириш ишлари олиб борилмади. Ҳеч қаерга номлари ёзилмади. Тўғри охиратга равона бўлдилар.

Мусулмонлар албатта шаҳид кетган эдилар.
Лекин, бундай ўлим топиш инсонга алам қиларкан.

Сал қолса унутай дебман. Қамокхонада жуда
ҳам ажойиб, ўзгача аёлни учратиб қолдим...

Бир хоним бор эди. Ўттиз беш ёшлар атрофида
эди. Оддий жиноят учун қамокхонага тушган экан.
Хитойликлар давлатга душманлик қилмаганларга
яхшироқ муносабатда бўлишарди. Камроқ жазо
беришарди. Бир куни ўша хонимдан қанақа жиноят
қилганини сўрадим. Менга ҳаёт ҳикоясини қисқача
гапириб берди:

– Биз Ўркан билан янги оила курган эдик. Бир-
биримизни қаттиқ севардик. Бир куни кечқурун уни
олиб кетишди. Уни қайтариб ҳам юборишмади ёки
биронта хабар ҳам жўнатишмади. Уни беш йил
кутдим. Беш йилдан кейин бир режа туздим.
Мамлакатимиздаги қамокхоналарга арзимас жиноят
қилиб у ерга кирардим. Ҳа, шундай қилдим. Буни ўн
йилдан бери қиялман. Бугунгача эллик беш марта
жиноят қилдим. Эллик бешта қамокхонага кириб
чиқдим. То ўлгунимча уни қидиришда давом этаман!

Эй динсиз режим, сизга Аллоҳнинг лаънати
бўлсин! Қанча бўлсангиз, ҳаммангизга!

Бу дуойибатларни қиларканман, ўзимга озор
берардим:

– Эй сохтакор! Мусулмонлар шунча
мусибатларга қарамай яшашга интилар экан, ўша

динсиз режимлар қайси сабаб туфайли ҳалокатга учрашади!?

***

Бошқа қамоқхонага ўтмоқчи эканлигимни маҳбуслардан бирига ёздириб, ичкарига бериб юбордим. Ҳаяжон билан хабар кутаётгандим. Бир ҳафтадан кейин бир соқчи олдимга келди. «Сўровингга рухсат берилди» деб қўлимга битта қоғоз берди.

Қоғозни очиб қарадим. Тургутнинг ёзуви эди. Ўша лаҳзада менга нима бўлганини билмайман, биронта ҳарфни ёзолмаган мен, Тургутнинг жавобини ўқий бошладим.

«Сўровингиз рад қилинди!»

Қоғоз қўлимда дир-дир титрардим. Унинг ёзувини кўришни ўзиёқ мен учун қийноқ эди. Бу туйғу эса, айтишга тил ожиз бўлган туйғулар орасида эди.

Мени нега юбормади?

Уни кўришга тоқатим йўқлиги учун ўша илтимосномани ёзганимни у жуда ҳам яхши биларди.

Ўша ёзувларга бир неча марта қарадим. Ҳеч қандай кўзёши тинчлантира олмайдиган азоб билан...

Эртаси куни бизни «иш жойимизда кўриб кетиш учун» тош конига келди. Кўз қирим билан унга бир марта қарадим. Қисқа қараш билан бўлса ҳам

кўзларимиз тўқнаш келди. У ҳам менга қараб турарди.

Олдимга қарадимда, бор кучим билан тошларга ура бошладим.

Менга ҳар сафар бошқача нигоҳ билан қарарди. Унинг ниятини ҳич тушуна олмасдим.

Йўғон ва ғўр овозини эшитдим:
– Бугунчалик етади, қани, ўликларни кўминглар, қайтамиз!

Бир ўлик, икки ўлик. Ва беҳисоб ўликлар...
Охирида ўлимга ва ўликларга кўникиб кетдик.
Шу даражадаки, ўликларни устидан бемалол ўтиб кетаверардик.

Инсон аслида гапирувчи ҳайвон эканлигига ишонганлар, йўлдошларига итнинг ўлиги билан одамнинг ўлигига бир хил назар билан қараш кераклигини сингдириб юборишганди. Модомики, инсоннинг хусусияти фақатгина гапириш экан, у ўлганидан кейин бу хусусиятини ҳам йўқотади. Шунинг учун нега инсон ўлиги билан итнинг ўлиги бир хил бўлмаслиги керак?

Хитойлик бир мусулмон бор эди. Баъзан мени жуда ҳам ҳайрон қолдирарди. Бир куни менга шундай деди:

– Мен мусулмон бўлганимдан кейин уларда мени ажаблантирган нарса нималигини биласанми? Динсизлар яъни баъзилар уларни атеист дейишади. Мен бунга қаршиман. «Атеист» дейилганда одамлар

унинг тўлақонли маъносини тушуниб етмаяптилар. Ҳа, динсизлар дунёнинг бир қисмини бўлса ҳам инсон билан ҳайвоннинг бир хил эканлигига ишонтиришди. Мусулмонлар эса, инсонларни ҳайвондан олий эканлигини тушунтириб бериша олмади.

Бу ўша хитойликнинг фикри эди. Мен унинг фикрига қўшилмасамда, бироқ, мени ўйлантирган томонлари ҳам бўлмади ҳам деёлмайман.

Мен нега бу ерларга келиб, Тургут ҳақида гапириб юрибман?

Бир неча ойлик жиноят қилиб қамоқхонага тушган маҳбуслардан бири озод бўлиб чиқиб кетаётганида соқчига менга бериб қўйиши учун соати билан шиппагини қолдириб кетибди. Соқчи омонатларни менга етказди. Ўша жаллод соқчи менга ўша нарсаларни олиб келиб берганидан ҳануз ҳайратланаман. Чунки, бу одамнинг маҳбусларни саваламаган куни йўқ эди. Маҳкумларнинг нарсани олиб қўйиш у учун оддий нарса эди.

Раҳмат лекин мен соатни нима қиламан?

Хаёлимга бир фикр келди. Бу ҳадяларни соқчига бериб у билан келишиб олдим. Айтдимки:

– Мен сен «Менга қамчи ур» деган жойимда менга қамчи уриш шарти билан бу соат билан шиппакни сенга ҳадя қиламан. Нима учун қамчилаганингни сўраб қолишса «Маони сўқди» дейсан, келишдикми?

Очкўз жуда аблах эди. Рози бўлди.

Кунлар, ҳафталар ўтиб кетди. Ўзимни камчилатадиган фурсатни топа олмадим. Мен Тургутнинг олдида аёвсиз камчиланишни хоҳлардим. Уларнинг ичида юриб, шунақа ярамас усулларни билиб олгандим.

Ҳеч фурсатини тополмадим. Тургутни кўрган жойимда соқчини, соқчини кўрган жойимда эса, Тургутни тополмасдим.

Бир куни яна тош конига кетаётган эдик, унга рўбарў келиб қолдим. Бошимни эгдим. Хаёлларимдаги саволларни ундан сўраш учун ўзини ёлғиз учрата олмаётгандим.

Тўсатдан ёнимдаги соқчини сўкишни бошладим.

– Сен ифлоссан! Сен бир итсан!

Бунақа нарсани кутмаган соқчи нима қилишини билмай, шошиб қолди. Тургут йигирма беш, ўттиз метрлар узокроқ масофада эди. Менинг гапларимни эшитмасди.

Соқчи қамчисини олиб аямасдан савалай бошлади. У ургани сари мен уни ҳақорат қилардим. Шунақанги аямасдан урардики... Ўша ҳолимда ҳам ундан нималарнидир чиқариб олишга ҳаракат қилардим. Шуни тушундимки, бир инсон давлатнинг топшириғи билан қанчалик ғазабланса ҳам, ўзига қилинган ҳақорат туфайли ғазабланган инсончалик бўлолмас экан.

Тургутга қарадим. Билдирмай бизга қараб турарди. Зотан, бироз нарироқда бошқалар ҳам калтакланаётган эди. Бу оддий ҳодисага айланиб кетди.

Мен қамчи еганим сари унинг қараб туришидан шунақанги роҳатланардимки, қамчининг оғриғини сезмасдим ҳам.

Кейин «Мени қутқаринг» деб бақира бошладим. Менга қаранг, мен нималар қиляпман. «Мени қутқаринг» деб бор овозим билан бақирардим. Соқчига эса пичирлаб «итдан тарқаган, бор кучинг шуми?» дердим. Бу гапларим уни яна ҳам жаҳлини чиқарарди. Бу сафар юзимга ҳам ура бошлади. Қамчининг энг оғриқлиси юзга урилганидир. Бу сафар чиндан ҳам қаттиқ оғриқ сездим. Ҳақиқатдан бақаришни бошладим.

Тургут севинаётганмиди ёки маҳзун бўлаётганмиди? Маҳзун бўлаётган бўлса, еган қамчиларим беҳуда кетмасди. Лекин, у севинаётган бўлсачи!

Фақатгина шуни билишлик учунгина қамчи ейишга рози бўлгандим. Қонга беланган ҳолда ерда типирчилардим. Бу рол ўйнаб типирчилаш эмасди. Соқчини шу даражада жаҳлини чиқарган эдимки, у мени комага солиб кўяй деди.

Ерда юмалаб ётганимда ҳам Тургутга қараб кўярдим. Ортиқ чидолмай соқчидан келиб сўради:

– Бу фашист нима қилди?